

Samtidens Syn paa den danske stavnsbundne Bonde.

Hvad ved vi om den danske Bonde i det 18. Aarhundrede, og hvilke Midler har vi til at kontrollere de foreliggende Beretninger om Bonden og hans Liv?

Vi kan for det første gennem Fæsteprotokollerne se, at hans Stilling har været alt andet end misundelsesværdig. Mellem 15 og 35 % af Fæstebønderne er blevet sat fra deres Gaarde paa Grund af Armod, Uduelighed, ofte i Forbindelse med Alder, eller er stukket af. Det er ikke nogen god Illustration til Bøndernes muntre Liv, disse Tal giver os, og de tegner endda Situationen i alt for lyse Farver. Man kan f. Eks. ved Gennemgangen af Kølbygaards Fæste- og Skifteprotokoller ikke undgaa at se, hvor længe de fattige Havboere paa de elendige Klit- og Sandflugtsgaarde i Vestjylland bliver hængende. Her er sjældent Tale om Afsættelse — fordi det ganske simpelt ikke vil være muligt med Fordel at faa Stederne besat paany. Paa den anden Side er det ubestrideligt, at der paa det benificerede Gods, i de fede Egne og paa de smaa Øer med Sejlads og Fiskeri fandtes mange velstillede Bønder, medens Forholdene var mindst stabile paa de Godser, der havde halvgod Jord, eller naar Hovedgaardsjorden var stor i Forhold til Bøndergodset. Hvor der ellers fandtes Velstand, var denne gerne skabt ved Handel, Aager eller Haandværk. Ved en Gennemgang af Rets-sager mellen Bonde og Herremænd fremgaa det ganske klart, at Bønderne paa det af borgerlige Godsejere og af enkelte Tyskere ejede Gods havde de daarligste Kaar. Vi ved endvidere, at der i det 18. Aarhundrede uden om Gaardmændene voksede en talrig Klasse af Husmænd og Indester op. Vi

kan gennem Skifterne konstatere, at disse Folk havde mere end usle Kaar, naar bortses fra adskillige, der supplerede deres Erhverv med Indtægter af ikke landbrugsmæssig Art, og at Skildringerne af Husmændene, der blev fede og rige paa Gaardmændenes Bekostning, er Skrøner. Vi kan fastslaa, at Hoveriet blev forøget stærkt adskillige Steder i Løbet af Aarhundredet, og gennem Retssager og Bestemmelser i nye Fæstebreve se, hvorledes man omgik alle hoverireguleringe Bestemmelser. Værst var det, hvor Bonden var fattig og Herremanden ivrig for at forbedre sit Landbrug. Det er ikke noget daarligt Billede, den jyske Degn Herlof Dalhoff giver, naar han siger: »Hovbonden, som levnes slet ingen Tid og Evne til at forbedre og raffinere paa sin egen Avling, ser ingen anden Nytte af de i Almenakken anbragte Landvæsenregler, end at hans Hovarbejde bliver ham utaaeligt, især hos de Herremænd, som med Bondens og hans Bæsters Slæb vedblive ved at sætte disse Regler i Udøvelse». Der fandt med andre Ord en Forværring Sted af Bondens Forhold, baade hvad angaar hans personlige Frihed og hans økonomiske Indtjeningsevne. Vi ved endvidere, at Herremanden ved Skifter i Masser af Tilfælde foretog en Vurdering i sin Favør, saa han blev ene Arving i Boet. Det fremgaar af Retssager, af Skifteprotokollernes Opstillinger over Aktiver og Passiver, og det kommer for Dagen, hvor det lykkes Arvingerne at faa gennemtrumfet en Aktion.

Jeg skal illustrere det sidste med et Par Eksempler hentet fra Godset Selsø.

Fra 1724: Vurderingssum	9 rdl. 5 Mk.	8 Sk.	Auktionssum	13 rdl. 2 Mk.	4 Sk.	
» 1740:	» 18	» 4	» 11	» 21	» 1	» 2
» 1740:	» 21	» 3	» 14	» 30	» 1	» 2
» 1741:	» 12	» 2	» 7	» 17	» 0	» 0
» 1751:	» 854	» 3	» 11	» 1266	» 1	» 6
» 1752:	» 57	» 3	» 14	» 67	» 0	» 0
» 1756:	» 14	» 3	» 12	» 19	» 0	» 6
» 1758:	» 5	» 0	» 0	» 6	» 0	» 0
» » :	» 6	» 2	» 7	» 14	» 2	» 2
» » :	» 9	» 2	» 6	» 12	» 2	» 7
» 1760:	» 50	» 5	» 9	» 52	» 3	» 12
» 1762:	» 18	» 0	» 5	» 30	» 5	» 6

Fra 1762:	Vurderingssum	15 rdl. 0 Mk. 10 Sk.	Auktionssum	32 rdl. 3 Mk. 12 Sk.
» » :	»	8 » 2 » 10 »	»	13 » 1 » 1 »
» 1763:	»	7 » 1 » 14 »	»	15 » 0 » 7 »
» » :	»	176 » 4 » 7 »	»	411 » 5 » 9 »
» 1764:	»	36 » 5 » 4 »	»	42 » 5 » 12 »
» » :	»	15 » 4 » 1 »	»	22 » 4 » 10 »
» 1767:	»	24 » 1 » 15 »	»	48 » 0 » 5 »
» 1768:	»	32 » 3 » 7 »	»	59 » 2 » 2 »
» 1769: ¹ .	»	60 » 0 » 1 »	»	111 » 1 » 3 »

Som Forholdet laa paa Selsø, var det de fleste andre Steder. Nogen Garanti for, at Bondens opsamlede Formue gik videre til hans Arvinger, havde han ikke, derimod næsten det modsatte. En Del af Kapitalopsparingen inden for Bondebruget gik saaledes gennem Skifterne i Herremandens Lommer, i nogle Tilfælde fik en fremmed Efterfølger Andel i Rovet.

En anden Part tog han gennem Indfæstningerne. Det er et karakteristisk Træk, at Summen herfor ikke bestemtes efter Gaardens Hartkorn eller Godhed, men efter Fæsterens Formuesomstændigheder. En Gaard i Rudme (Egeskov, Fyn) gav $\frac{12}{1}$ 1691 Herremanden 18. rdl. i Indfæstning, $\frac{19}{3}$ 1698 50 rdl., 1 Gaard i Kværndrup (Egeskov) $\frac{18}{1}$ 1713 60 rdl. Indfæstning, 1733 for den halve Part 100 rdl. Der var i Skiftet efter Opgørelsen 140 rdl. til Arvingerne, og den ny Fæster var en Svigersøn. 1698 gav en Gaardfæster i Stogerup (Egeskov) 50 rdl, 1716 betalte hans Efterfølger 100 rdl. $\frac{24}{10}$ 1755 var Indfæstningen for en Gaard i Viby (Marselisborg) 16 rdl., $\frac{19}{9}$ 1764 for den samme 100 rdl., $\frac{8}{6}$ 1748 for en Gaard i Brabrand (Marselisborg) 20 rdl., $\frac{16}{1}$ 1770 betalte Sønnen 50 rdl. $\frac{3}{10}$ 1731 og $\frac{12}{2}$ 1757 faar Søren Nielsen i Vejlbj (Marselisborg) et Par øde Gaardspladser uden Indfæstning, $\frac{1}{12}$ 1769 maa Sønnen betale 50 rdl. $\frac{9}{11}$ 1741 betales i Indfæstning for en Gaard i Vejlbj (Marselisborg) 20 rdl., $\frac{3}{1}$ 1764 maa Sønnen give 100 rdl., medens den næste Fæster $\frac{17}{3}$ 1774 betaler 26 rdl. etc. ².

¹ Selsø Skifteprotokol. Sjæll. Landsarkiv, og Sigurd Jensen i »Fortid & Nutid» XII p. 159—72.

² Skifteprotokol for Egeskov. Odense Landsarkiv, og for Marselisborg Gods Aarhus Raadstuearkiv.

Godsejerens Skifteret og Ret til Indfæstning gav Bondens Liv et Usikkerhedsmoment og vanskeliggjorde en Kapitalopsparing, der kunde være brugt til at rationalisere Driften. Men hertil kom, at Proprietæren i Kraft af sin Husbondret kunde chikanere en Bonde ud af Gaarden, selv om han i Realiteten ikke havde forbrudt sig. Det er sandt, at Bonden undertiden fik Rettens Hjælp mod Husbonden, men tit aftvang denne Bonden saadanne Indrømmelser, at han tabte sin Ret. Højesteret taler ikke sjældent om, at Proprietæren har misbrugt Bondens Enfoldighed. I 1784, da Højesterets Dommere i deres Voteringer talte friere end tidligere, bliver en af Etatsraad Neergaards Bønder paa Svensstrup Gods frakendt sin Fæstegaard, men Godsejeren har »anmasset» sig noget Indbo, som han maa tilbagelevere. Højesteretsdommer Feddersen omtaler Bondens Enfoldighed og anfører at Vurderingen af Gaardens Besætning og Indbo er sket aldeles i Favør af Etatsraaden. Hans Kollega Graae gør opmærksom paa, hvor urimeligt det vilde være, hvis en Proprietær, hvilket Øjeblik han vilde, kunde kræve en Bonde for Skatter og Restancer, i saa Tilfælde vilde næsten enhver Fæster blive sat fra Gaarden, men der kunde intet Eksempel statuere paa Grund af Bondens Tilstaaelse ved Birketinget. Denne Sag, siger Højesteretsdommeren, kan være et beklageligt Bevis paa, hvorledes Proprietærer især i Henseende til Udsættelse paa Gaarden, kan forurette deres Bønder, endog med Rettens Assistance¹.

Selve Landboforfatningen, jeg mener hermed de Næringskaar, der bødes Bonden i Forbindelse med den etablerede Retstilstand, var saaledes alt andet end betryggende. Selv om der naturligtvis fandtes humane Godsejere og store Forskelligheder i Kaarene fra det ene Gods til det andet, kan dette ikke forrykke Billedet af hans Stilling i Samfundet. Utrygheden maatte præge hans Sind og svække hans Lyst til at give sig i Kast med tekniske Fremskridt. Et omend svagt Værn mod Proprietæren havde han i den kollektive Samfølelse, som hele det gamle Landsbyfælleskab skabte.

¹ Højesterets Voteringsprotokol: 20/4 1784. Nr. 52. R. A.

Midlerne var nærmest af passiv Art, en Slags Sabotage mod en for vidt dreven Udbytning. Det er kun sjældent Samholdet gaar over til direkte Aktion, men det sker dog, der findes adskillige Eksempler paa »Sammenrotninger» og »Op-rør» og det sker, at en Bonde har truet Herremanden paa Livet. Den Tugtelsesret, som denne i Henhold til Danske Lov havde over Gaardmanden, bidrog til at udjævne Skellet mellem Gaardmænd, Karle og Husmænd og gjorde Solidariteten stærkere. Det gav ogsaa en blidere Indstilling over for de Skarer af Betlere, der hærgede Landet. Man tog sig naturligvis først og fremmest af Sognets egne efter meget ringe Evne, men tænkte ogsaa paa de andre, blandt hvilke befandt sig adskillige tidligere Gaardfæstere.

For den mandlige Ungdom kom, foruden de ikke alt for straalende Fremtidsudsigter, Spørgsmaalet om Soldater-tjenesten. De mest velstillede Bondesønner kunde som Regel købe sig fri, medens de fattige var saa godt som sikre paa at skulle gaa Soldat.

Ogsaa i Landsbyernes Vider og Vedtægter sporer vi det 18. Aarhundredes strammere Kaar for Bondestanden. I den af Kancelliet 1724 forfattede Bylov er Bestemmelserne om Gilderne blevet strøget. Det hænger antagelig sammen med den økonomiske og moralske Opfattelse, at Bonden burde forhindres i at forfalde til Drikkeri og Udskejelser; paa Linie hermed ligger Bestræbelserne for at udrydde Tobaksrøgere og »Kaffedrankere» blandt Bønderne. Vi kan i flere Vider fastslaa en Udvikling i Retning af at øge Herremandens Indflydelse. Undertiden spores Præstens Deltagelse i Affattelsen, saaledes i Rostrup, Aalborg Amt.¹

Den idelige Opfordring til flittig at søge Guds Hus, som

¹ Poul Bjerger og Th. Søgaard: Danske Vider og Vedtægter I—IV, sidste Bind ved P. Bjerger og August F. Schmidt. 1901—32. Cit. Danske Vider. Her IV p. 232. Cand. mag. Riise Hansen gør mig opmærksom paa, at Tidsbestemmelserne i Udgaven af Viderne er højst problematiske og i flere Tilfælde urigtige, saaledes f. Eks. med Rostgaards Skraa, der ikke er fra 1680, men fra o. 1720, ligesom den ikke er fra Frederiksborg Amt, som anført, men fra Holbæk Amt. Upaalideligheden vanskeliggør i høj Grad en videregaende Konklusion uden større Specialundersøgelser.

findes i flere Vider og Vedtægter, kunde jo forøvrigt godt vække Mistanke om, at Præsten ikke altid havde saa stor en Tilhørerskare, han kunde ønske sig. Lad mig i den Forbindelse gøre opmærksom paa, at det i Virkeligheden er ret sparsomt Stof, vi har til Bedømmelse af Bondens religiøse Liv, saaledes er det efter min Erfaring næppe muligt at give en dybere gaaende Skildring af Pietismens Udbredelse. De mange fortræffelige Præster, der skrev om det 18. Aarhundrede, beskæftigede sig mere med Bondens verdslige end hans aandelige Liv. Heller ikke Kirkebøgerne viser os meget derom. Hvad der her anføres er Meddelelser saa som at en 73-aarig Skovfoged elskede Brændevin mere end tilbørligt, og at en 51-aarig Bødker blev begravet uden Prædiken og Sang, ikke af Fattigdom eller Karrighed, men formedels hans Enkes Nidskhed og Fortrædelighed mod Kirkens Tjener etc.¹ Ogsaa Pressens Underretninger er sparsomme. En Meddelelse om, at en Mand døde paa Gisselfeld Gods 104 Aar gammel, og at han var overmaade hengiven til Vellyst og Letsindighed indtil det sidste halve Aar af sit Liv, »da han blev opvakt og viste sig villig til at høre Præstens Formaninger»², giver os ikke Materiale til at drage videregaaende Slutninger.

Men for at komme tilbage til Viderne: I det store og hele hviler de paa det Behov for et Lovkompleks, som Fællesskabet skabte. Det var af Hensyn til dette nødvendigt at lægge en stram Spændetrøje om det enkelte Individets personlige Frihed, et Fænomen, som oprindeligt var dikteret af Hensyn til den rent landbrugstekniske Driftsform, men som mange Steder udvidedes til selve Dagliglivets intimeste Smaa-ting. Vi kan i dem alle spore et Fællespræg, Kravet om den Enighed og Præcision, som var nødvendig, naar store Arbejdsstyrker paa Grund af de komplicerede Drifts- og Brugsforhold skulde sættes ind samtidig. Stævnet afgjorde Byens Anliggender ved simpel Stemmeftertal, og der udnævntes Embedsmænd med en Oldermænd i Spidsen til at udføre de løbende Forretninger. Vi ved, at det til Tider kunde

¹ Skelby Kirkebog 1722 og Kirkerup Kirkebog. Sjæll. Landsark.

² Adresse Contoirs Efterretninger. ²/₂ 1780.

falde haardt at holde Gemytterne i Tømme, hvorfor det paa det strengeste var forbudt at forulempe, udskælde eller prygle Oldermænden og paa Grandestævnet møde op med Vaaben, Væрге eller Lumkniv, »for at forhindre Blodsudgydelse». Her har Bonden udfoldet al sin Menneskelighed i godt og ondt. Hvad vi naturligvis først og fremmest ser, er hans uheldige Egenskaber. Det, der navnlig slaar een, er den Primitivitet, der er et Fællesmærke for hele Bondestanden. Der er ingen Tvivl om, at Bonden drikker. Værst synes det at have været i Vestjyllands fattige Sogne, hvor Livsmulighederne var knappest¹. Men ogsaa i federe Egne er man paa Vagt over for Drikkeriet. Af og til ser vi Forbud mod forargelige Optrin Kønnene imellem, ikke mindst ved de Fester, hvor Bonden slog sig løs, ved Julestuer, og Faste-lavnsrenden². Først og fremmest mærker man dog en enorm Indskrænkning i den personlige Frihed, omfattende Forhold vedrørende Bedriften, dernæst hele Befolkningens Livsførelse lige ned til de mest personlige Smaating, fra det Hundebulder, som i Kirken sker under Prædiken og Gudstjeneste, om Forbud mod uforsigtig Tobaksrygning ved Gilder til Straf for den, der laa i Klammeri eller Slagsmaal med sin Kone, i hvilket Tilfælde Parret først skulde formanens til Kærlighed og Enighed af Naboen, og hvis dette ikke hjalp, meldes til Præsten. Man har levet sammen i godt og ondt som en stor Familie med de deraf nødvendigt følgende Klammerier, der af og til udartede til voldsomme Optøjer paa Bystævnerne³. Fællesskabet var udspændt langt over det arbejds-tekniske og socialpolitiske, der bl. a. gav sig Udtryk i Funktioner som gensidig Syge- og Brandforsikring. Det maatte give stor Styrke og stor Svaghed — for den, der ikke kunde finde sig til Rette, var det dobbelt trykkende, og Udsigterne haabløse, fordi han paa Grund af Stavnsbaandet ikke kunde slippe bort fra Forbandelsen.

¹ Danske Vider. Bd. II. p. 30 og 495. (V. Brønderslev og Tørring).

² Ibid.

³ Danske Vider I. p. 464 og II p. 557 samt August F. Schmidt: Fra Ribe Amt 1932 p. 204.

Hvad Oplysningen i Bondestanden angaar, kan det under alle Omstændigheder siges, at den ikke stod særligt højt, bl. a. manglede man Lærerkrafter, og Godsejerne slog i 1739 en vigtig Skolereform i Stykker paa Grund af de dermed forbundne Omkostninger. I Vider og Vedtægter finder vi ofte Paabud om at lade Bønderne flittigt besøge Degnen. Vi træffer sine Steder Vidnesbyrd om en vis Oplysning, og selv fra en Hedeegn som Sønder Omme meddeles det 1730, at næsten alle Bønderne kunde læse og skrive. I Bonde-skifterne forekommer ikke sjældent Bøger, først og fremmest af religiøs Karakter, saasom Salmebog, Bibel og Andagtsbøger, Sjælens aandelige Apotek, Paradisets Urtegaard etc. samt enkelte Steder Regnebøger, politiske Skrifter og fremmede Ordbøger. Fra Reformtiden ved vi, at Bønderne tog ind til Byerne og købte de ny Forordninger, som de ofte udlagde paa en Maade, der ikke helt var i Overensstemmelse med Lovens strikte Mening. Ogsaa Skrifter om Landbosager var yndet Lektüre, men i det store og hele kan man af Retssager se, at Vinkelskrivere og »forløbne» Personer i mange Tilfælde var deres Kilder til Oplysning om Tidens brændende Problemer.

Foruden Fællespræget kan vi ogsaa i Vider og Vedtægter udskille lokale Særpræg. Natur og Levevilkaar maatte naturligvis præge det daglige Livs Kaar, og Millieuforskelligheder har ikke kunnet undgaa at efterlade Spor i selve Folkets Psyke. Med al Forbehold mener jeg at kunne sige, at man i de fynske og delvis i de sjællandske Vider og Vedtægter kan mærke en blidere Natur og et mindre primitivt kulturelt Stade hos Bønderne.

Gaar vi til det 18. Aarhundredes danske Litteratur, sker der en kendelig Stigning i Opfattelsen af Bønderne som et værdifuldt og ligeberettiget Medlem af Samfundet. Ingen har vel bidraget mere hertil end Holberg, hvis europæiske Indstilling gør, at han i saa høj Grad kommer til at præge mange af sit eget og det følgende Slægtleds bedste Mænd.

Det mere forstaaende Syn paa Bonden og de forskellige Faser i denne Udvikling, saaledes som det fremtræder hos Holberg og senere Forfattere, er et internationalt Fænomen, nøje knyttet sammen med den Opfattelse, at hvad der var til Gavn for Bonden ogsaa var det for Herremanden og Fædrelandet. Omsorg med Bonden begrundedes oprindeligt ud fra Hensynet til Statens økonomiske Tarv og Befolknings-tilvæksten. Tydeligst træder dette frem i fransk Litteratur, hvor vi allerede i det 17. Aarhundredes Slutning hos La Bruyère finder en Opfattelse af Bonden, som i mangt og meget er den samme som Holbergs. Men de samme Problemer rejstes allevegne i Europa. I Østeuropa var Drøftelsen af Bondens Stilling ogsaa paavirket af Forbindelsen med det frie Bondeliv i Sverige. De polske Politikere, der saa Polens Fremtid i Forbindelse med Sverige, søgte deres Støtte hos Bønderne mod Adelen, en Politik paa Linie med den, som Rusland med Held gennemførte ved Bondereformerne i Polen 1864. Den polske Bondelitteratur var længere fremme end den danske. Der fremkom saaledes et skarpt Indlæg til Fordel for Bonden af Stanislaw Leszczyński, som stærkt angreb Vornedskabets ødelæggende Virkninger og fremhævede Frihedens Betydning for den personlige Dygtiggørelse. Leszczyński krævede Stavnsbaandets Ophævelse og Afskaffelse af Hoveri samt Ejendommen for Bonden. Næsten samtidig med danske Magasiners Drøftelser om Landboreformerne rejstes Spørgsmaalet paa tilsvarende Maade i Polen i Tidsskriftet *Monitor*¹.

Alle Aarhundredets største Penne havde »Humanitet» paa Programmet, ligegyldigt, hvor forskelligt de stillede sig til Oplysningsfilosofiens Materialisme. Et efter min Mening godt Eksempel er Bondevennen Suhm, der væsentlig paa Grund af Angrebene paa den aabenbarede Religion raser mod Montesquieu, Voltaire, Helvetius og Rousseau. Han mener dog nok, at satte Folk kan læse Lettres persannes

¹ Jeg henviser her til mag. art. Wistis Besvarelse af Aarhus Universitets Prisopgave »Bondeproblemet i den polske Skønlitteratur», der med Forfatterens og Universitetets Tilladelse velvilligst er stillet til min Disposition.

og Emile, som han ellers regner til slette Bøger. Men, siger han, hvor onde og slette de end ere, saa lærer man ofte mere af dem, der tænker frit, end af dem, der tænker efter en Snor og ej tør vige fra deres Landsmænds Sætninger. Naar man først er fast i Principerne, saa skader det ej at læse slige Bøger. Thi baade forekommer en og anden artig Tanke, saa og kan man erfare, hvad Argumenter det er muligt at frembringe mod Sandhederne, og hvor svage de er. Desuden, slutter han, er ikke alle disse Skribenter lige dristige og skamløse¹. Trods alle Betæneligheder gik Opfattelsen af Bonden som et misagtet Lem af Samfundet og Læren om de naturlige Rettigheder sin Sejrsgang ogsaa i ikke rationalistisk indstillede Kredse.

I sidste Halvdel af Aarhundredet virkede Rousseau og Myten om den norske Odelsbonde i skøn Forening til at skabe en Bondeforgudelse, der ofte gav sig besynderlige Udslag. Det er forøvrigt morsomt, at samtidig med den danske Forgudelse af Odelsbonden, sættes der i Norge kraftige liberalistisk prægede Angreb ind paa Odelsretten, »denne den norske Almues Afgud, hvis Tilbedelse har foraarsaget mangen en paa dens Alter ofrende Families Ødelæggelse»². Odelsbønderne fik Ret til Opdeling af deres Gaarde ved Forordning af $14/4$ 1769 og under Struense kom der en følelig Indskrænkning af Odelsretten. Allerede Holberg og Pontoppidan havde fremhævet, at denne var generende for Bondens Selvsiddelse. Oeder indberettede fra sine Rejser i Norge, at den, der søgte de norske Indbyggers Frihed og Fortrin i Odelsretten tog Fejl, deres sande Fortrin bestod i, at de var umiddelbare Undersaatter af Staten eller Kongen³. Dette forhindrede dog ikke, at Edvard Storm i 1778 kunde synge:

Ja Odel, Norges Ziir og elskte Skytsgudinde,
Hvor er en Ædelsten af dens Værdi at finde,

¹ P. F. Suhms Skrifter 10—14 p. 369, 392, 393, 395, 402, 403. Kbhvn 1793.

² H. Arentz: Grundlegning af den fornuftige norske Patriotisme. p. 44 ff. Bergen 1787.

³ Privatarkiver. Bregentved. Sager vedr. Norge. 1733—73.

eller at Tyge Rothe 1788 docerede, at Odelsret ikke maatte opgives for Finans¹, samtidig med at han fordrede det danske Bøndergods udleveret til fri Disposition for Godsherrerne!

Foruden den Litteratur, der knytter sig til den politiske Linie, som har sit Udspring i engelsk Statsret, fransk Oplysningsfilosofi og Rousseau, behandles Bondens Stilling imidlertid ogsaa af en Række Forfattere, som nærmede sig Bondespørgsmaalet fra et rent økonomisk eller landbrugsteknisk Synspunkt. Til disse kan ogsaa henregnes Holberg, der er det 18. Aarhundredes første danske nationaløkonomiske Forfatter. Det er her, vi finder de vægtigste Indlæg. Hertil kommer endnu en Gruppe, som repræsenterer en afgjorte Reaktion; i den findes Otto Lütken, Andreas Schytte, samt en Række Godsejerskribenter med megen Skrivelyst, men lidet Indhold.

Det er Holberg, der introducerer Bonden i den danske Litteratur, — jeg ser bort fra de sørgmodige Skillingsviser, som florerede fra sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede. Hvo der elsker sig selv, siger Holberg, handler vel mod sin Bonde². Han har hermed præciseret, at Interesse for Bondens Vel samtidig var til Godsejerens og Statens Fordel. I Epistel 49 hævder han, at en af Naturen slet Jord, der drives af en duelig Bonde, er bedre end en god, som besiddes af en slet og forsømmelig. Sammesteds karakteriserer han Agerbruget som det naturligste og eneste ubetingede nyttige Arbejde, der har været anset som saadant i alle sunde og naturlige Tidsaldre. Derfor skal man hjælpe Bonden, men ikke forvænne ham. Det er en afgjort økonomisk fysiokratisk Betragtning. Holbergs Grundsyn er, hvad der er til Gavn for Landbruget, hvortil saa knytter sig et humant Syn paa den Befolkningsklasse, som opretholdt Landets Velstand. I Danmark-Norges Beskrivelse Kap. 7, hvor han kalder Ophævelse af Vornedskabet for den største Zirat i Frederik IV's Krone, fremhæver han, hvor megen saadan Trældom stred mod kristen Lærdom. Hos ham er en vis Bondevenlighed ikke

¹ Tyge Rothe: Om nogle Danmarks og Norges Fordringer til hinanden. p. 32.

² Epigram 164.

knyttet sammen med Godsejerhad. I Niels Klims Rejse giver han kun dem, der har fast Landegods, Sæde i Regentens Raad — den, der intet saadant ejer, anser ikke Landet som et Fædreneland, men ligesom Rejsende anser en Kro, siger Holberg. Hans Uvilje er nærmest rettet mod dem, der paa Embeds Vegne og som Herskabets Repræsentanter mishandle Bonden, selv om han gaar ind for dennes Frihed over for Herskabet inden for visse Grænser. I Jeppe paa Bjerget er jo Moralen at:

af dette Eventyr vi kære Børn kan lære
at ringe Folk i Hast at sætte i stor Ære
ej mindre farligt er end som at trykke ned.

Holberg var som Godsejer eller som Universitetsprofessor ikke blødsøden over for sine Bønder. Han stemte ikke i sine Vota for at give en Bondekarl fra Universitetsgodset Frihedsbrev, hvis der ikke forelaa et absolut acceptabelt Grundlag. Men han ønskede, at Bønderne skulde have det godt, og han færdedes blandt dem. I Don Ranudo de Colibrados skildrer han den sunde livskraftige Bonde, hvis største Fornøjelse er at se Jorden bære Frugter, Hustruen faa Børn og disse vokse op. I et Epigram (164) fortæller han om Bøndernes Glæder. De arbejder ikke mere end Haandværksfolk, gifter sig tidligere end Formuende »hvorudover Frugterne af Bøndernes Giftermaal ere Børn, saa ere tit Frugterne af fornemme Ægteskab Horn». Bøndernes Herligheder er store og har deres Oprindelse i nogle af Ulighederne saasom Bondens bestandige Arbejde, som man kalder Trældom. Man kan roligt uden at gaa Holberg for nær sige, at dette Lysmaleri mere er Udtryk for en Stemning eller et Ønske end et virkeligt Billede af Bøndernes Liv paa et Gods, heller ikke Holbergs eget. Men af størst Betydning har vel det Indtryk været, Holberg gav sin Samtid i Komedieme, hvor han tegnede en Række Bondetyper, der viste Bonden som paa sin Vis enfoldig og uoplyst, men i Besiddelse af baade sund Fornuft og Intelligens, fuldt ud værdig til at betragtes som

et menneskeligt Væsen med Krav paa en anstændig Hensyn-
tagen fra de øvrige Stænder.

Det er et karakteristisk Træk hos Aarhundredets Skri-
benter, at de med Bekymring ser paa Bondens manglende
Fædrelandsfølelse. Holberg siger i Danmark Norges Be-
skrivelse om Vornedskabet, at de arme Bønder under saadant
Aag tabte al Lyst til Arbejde og Hjerter til at kæmpe for
Fædrelandet. Det er praktisk talt en Afskrift af Ordene i For-
ordninger om Vornedskabets Ophævelse. O. D. Lütken gav Ud-
tryk for nøjagtig det samme, naar han anfører, at Bondens Af-
gifter skal paalægges saaledes, at han er i Stand til at drive
Gaarden, beholde Lyst og Munterhed til sit Arbejde og Kærlig-
hed til sit Fædreland¹. Oeder mener, at Bonden ikke kan ven-
tes at blive en god Soldat, saa længe hans Stand er Genstand
for hans Had og Foragt². Andreas Schytte fremhæver Religi-
onen som Statens sikreste Grundvold, fordi den holder denne
Stand, der saa lidet føler, hvad Æren er og mindre forstaar,
hvad det vil sige at elske det almindelige, til sine Pligter³.
Sneedorf anfører, at Følelse af Ære og fornuftigere Egennytte
var Aarsag til de højere Stænders Fortrin, og Religionen
alene det, der beskyttede og regerede Bønderne. »Hvad skulde
trøste dem i deres Trang og i deres Lidelser, hvis de ikke
troede paa Straf og Belønninger i et kommende Liv⁴. I
Danmarks og Norges oeconomiske Magasin gør Heitmann
opmærksom paa, at Statens Sikkerhed ikke blot bestaar i
Mængden af Folk alene, men fornemmelig i behjertede og
deres Fædreland tro og elskende Folk⁵. Joh. Chr. Fabri-
cius siger, at man maa søge bibragt Indbyggerne en sand
Kærlighed til Fædrelandet. En Englænder sværger paa, at
der ikke findes noget bedre Land under Solen end England.
Det er ganske vist i og for sig en Dumhed og en Fordom,

¹ O. D. Lütken: Opløsning af trende fra Generallandvæsenets Collegium
udsatte Problemata p. 55. Kbhvn. 1771.

² Oeder: Bedenken über die Frage: Wie dem Bauernstande Freyheit
und Eigenthum . . . verschaffet werden könne. p. 39. Frankfurt und Leipzig 1697.

³ Andreas Schytte: Staternes indvortes Regering IV p. 165. Kbhvn. 1775.

⁴ Sneedorf: Samlede Skrifter No. 13 ²/₃ 1761. Kbhvn. 1776.

⁵ Anf. Skr. IV p. 21.

mener Fabricius, men det er dog Indbildningen, der giver Mennesket et indre Mod. For at det skal ske i Danmark kræves fuld borgerlig Frihed¹. Charlotte Dorothea Biehl hævder, at Bondens Hjerte paa Grund af manglende Frihed er lukket for Kærlighed til Gud, Slægt og Fædreland. Før Bondefriheden hæver vist kun en enkelt Røst sig for at berømme Bondens Fædrelandsfølelse. Det er Tyskeren Schlegel, der om Bonden skriver: Geb ihm nur Gewehr und führt ihn ins Feld, so darf er sich wohl einbilden, sein Geschlecht stamme von König Dan². Naturligvis faar Piben en anden Lyd efter Frigørelsen, saaledes i Thorups Høstgilde 1790, hvor en Bondedreng synger:

endnu kan jeg kun Ploven køre og maa i Skolen gaa
men Landsoldat det vil jeg være og Eksersitsen lære,
saa skal jeg engang Værget føre og under Frederiks Fane staa.

Hos Holberg og O. D. Lütken er det først og fremmest Samfundets onde Samvittighed og økonomiske Overvejelser der taler, hos de øvrige er det tillige Agitation for Bondefrigørelse, ovenikøbet en meget effektiv. Paa et Tidspunkt, hvor man stadig opererede med Tanken om en Udvidelse af den nationale Hær paa den hvervedes Bekostning, kunde en saadan Argumentation ikke undlade at gøre Indtryk paa højere Sted — hermed skal dog ikke forstaas de militære Kollegieherrer, der oftest — naar undtages St. Germain — gjorde sig til Talsmænd for reaktionære Godsejerstandpunkter.

Af denne Litteratur faar vi saaledes et Supplement til Karakteristiken af Bonden som Menneske. Tyge Rothe siger i »Tanker om Kærlighed til Fædrelandet»³, at Bondens Tanker ikke gaar uden for de Marker, hans Sved gør frugtbare — han er altsaa bundet til Hjemstavnén, men ikke til Staten, til Fædrelandet. Det var en af de Ting, som

¹ Joh. Chr. Fabricius. Von der Volks-Vermehrung in Sonderheit in Dänemark, Hamburg und Kiel 1761.

² Der Fremde I 39 Stk. 4/1 1746. Copenhagen. 1745.

³ Anf. Skr. p. 108 Kbhvn. 1759.

voldte Patrioterne Bekymringer og bevirkede, at forskellige Kræfter trak i samme Hammel. Der skulde, som Holberg og O. D. Lütken sagde, skabes Lyst til Arbejde og Kærlighed til Fædrelandet. Der ligger heri Programmet for den Gerning, der maatte gøres, og som deler sig i to Grene, den ene af økonomisk teknisk, den anden af social politisk Karakter; begge maatte nødvendigvis have Bondens personlige Stilling i Samfundet som Udgangspunkt.

Det skulde tage sin Tid inden Drøftelsen af Bondens Stilling fik et mere human og »moderne» Præg inden for Kollegierne. Allerede 1735 havde dog O. Thott i sine »uforgribelige Tanker om Kommerciens Tilstand i Danmark og Norge»¹ hævdet, at i Bondens Velstand laa væsentlig Grundvolden til et Lands Velfærd samt Borgerens Næring og Købmandens Handel. Men for at besørge sit for Landet saa nødvendige Arbejde, maatte Bonden have en vis Velstand, da han i Fattigdom kun arbejdede med Ulyst og Lunkenhed. Thott foreslog blandt andet forskellige Skattelempelser for Bonden. Til Kommercekollegiet indkom desuden adskillige Forslag til Forbedring af Bondens Tilstand, hvoraf navnlig et i 1736 fra »en fordreven Foged» Nicolai Ostorff, er af særlig Interesse, idet det berører alle de Punkter, som senere blev fundamentale i Reformlovgivningen. Men Kollegiet stillede sig imod alle Reformforslag, der karakteriseredes som skadelige og uden Raison. Bonden, siges det, bør holdes i bestandig Ase og sættes i idelig Arbejde, »saavel for Proprietæren som sig selv i Særdeleshed», man fremhæver den haardnakkede og døvne Bondes onde Natur og holder stærkt paa Husbondens Revselsesret. Karakteristisk for det reaktionære Syn, der gennemtrænger Kollegiet er bl. a. følgende Bemærkning: Forøvrigt er det nu saa vidt med Skolerne, at Bøndernes Børn nu mere end i forrige Tider skal lære at regne og skrive, — ved man ikke at kan nytte til noget andet end at vænne dem efterhaanden mere og mere fra Bondegerning, hvorved man ikke kan finde, at Landgodset forbedres, men kan

¹ 31/12 1735 Kommercekollegiets Arkiv R. A.

snarere hjælpe til dets Aftagelse¹. Det var først i 1740'rne, at Forstaaelse af, at Landbruget ikke forbedredes ved at holde Bonden i Uvidenhed og Fattigdom, trængte frem inden for Kollegierne.

Frigørelsesbevægelsen sejrede i sidste Halvdel af Aarhundredet, da Forudsætningerne forelaa gennem den Højkonjunktur for Landbruget, som fra ca 1740 satte ind — her som andetsteds i Europa. Jeg gør opmærksom paa, at Savoyen havde sin »Frigørelse« allerede i 1760'erne, at Livegenskabet ophævedes i Baden 1783, at Josef II's Reformer, der gjorde Bonden fri, faldt paa samme Tid som i Danmark, at man samtidig i Preussen naaede frem til Frigørelse af Bonden paa Domænegodserne, at enclosure-Bevægelsen i England først satte ind med stor Kraft i Slutningen af Aarhundredet, og at mainmortable Forholdet i Frankrig afskaffedes 1777. Hertil kom saa Hensynet til den Forøgelse af Befolkningen, der fandt Sted i Europa, godt 50 Millioner i det 18. Aarhundrede, og som krævede Skabelsen af Muligheder for Produktionens Vækst.

I Danmark begyndte denne Linie med Moltkes Plan af 1746, hvori han omtaler Landbrugets slette Tilstand og anfører, at Landet med en bedre Dyrkning kunde give det dobbelte Udbytte. 1757 nedsattes den første Landbokommission, hvis Resultat var tre Forordninger om Fællesskabets Ophævelse. Derpaa fulgte Fdg. af ¹⁵/₅ 1761, der, hvis den var blevet realiseret, praktisk talt vilde have gjort det af med Oprettelsen af Selvejrgaarde. Det skete imidlertid ikke, idet Kronen for at skaffe Penge til de St. Germainiske Hærreformer maatte sælge løs af Krongodset, hvoraf en Del netop købtes af Bønder. Dernæst følger Reverdils Krav om Reformer og Frigørelse, Stampes Betænkning af ¹/₁₀ 1767, hvori han fremhæver Betydningen af mere Frihed for Bon-

¹ Danske og Norske Deliberationsprotokol til Projektprotokol L. A. Kommercekollegiets Arkiv R. A. p. 121 ff og 175 ff.

den i Relation til Folkemængden; i 1757 havde han gjort opmærksom paa den selvstændige Bondes langt større Indtjeningsevne end Fæstebondens. En Kommission af 1767 viser store Divergenser med Hensyn til Maal og Midler for Reformarbejdet. I Generallandvæsenskollegiets Instruks af $15/4$ 1768 berøres foruden driftstekniske Spørgsmaal tillige Bondens Forhold til Gaarden. Det hedder bl. a: intet kan give en Bonde mere Mod og Lyst til at stræbe end den Vished, at hans Arbejde ogsaa kommer ham selv og hans Arvinger til Gode, hvorfor man skal undersøge Mulighederne for at gøre ham til Arvefæster eller Selvejer. Baggrunden herfor maa ses i det allerede paa adskillige Godser heldigt paabegyndte Reformarbejde og i den Oprettelse af Selvejergaarde, som fandt Sted ved Bortsalg af Krongodset. Ved Fdg. $6/5$ 1769, hvorved der træffes Bestemmelser om frivillig Fastsættelse af Hoveriet, anføres, at derved forbedres Landvæsenet og Agerdyrkningen, »der for en stor Del er Grund til Rigets øvrige Fordele», og Fdg af $13/5$ 1769 om Selvejerbønder præges af samme — fysiokratiske — Tankegang. Som en naturlig Konsekvens fulgte Fdg. af $6/6$ 1769, der fastsatte Straf for dem, der ødelagde eller havde ødelagt Bøndergaarde.

Der gaar gennem denne Lovgivning — i Traad med Bestemmelsen fra 1740 —, som ophævede en 1731 given Tilladelse til under visse Omstændigheder at nedlægge Bøndergaarde, en ganske bestemt Linie, nemlig Opretholdelsen af Bondegarden som et fast Led i det danske Landbrugs Drift; det er vel ikke mindst Stampe, som har givet dette Synspunkt en mere prægnant Udformning. Men under Struenseperioden kom det ud for den eneste alvorlige Rystelse, da Oeder blev Medlem af Generalvæsenskollegiet af 1770. I en Opsats af 12 December 1770 siger Oeder, at der ikke bør gives en ny Forordning, da Maalet er Bondens Frigørelse, og naar han staar som fri Kontrahent, behøver han ingen Beskyttelse. Indtil dette var sket, skulde Hoveriforholdene ordnes gennem Amtskommissioner¹. Men allerede 19. December fastslog

¹ Landvæsens Arkiv Journaliserede Forslag. No 936. R. A.

Sekretæren, Højer, at en hurtig Lov var nødvendig, da det var umuligt at skabe Enighed mellem Bonde og Herremand¹. Resultatet blev Fdg. af ²⁰/₂ 1771, der satte meget stramme Rammer for Hoveriet og var afpasset, ikke efter Proprietærernes Nødvendighed, som Højer siger, men efter Bondens Evne. Jeg fremhæver dette for at gøre opmærksom paa det bondevenlige Synspunkt i en Kommission, hvis Kærlighed til det engelske Forpagtningssystem var evident. Det er en Misforstaaelse at fremstille dettes Tiltrængere som »bondefjendske», og mange troede paa dets Velsignelser.

Naar Landbolovgivningen under Struense ikke naaede videre, skyldes det ikke blot hans kortvarige »Regering», men ogsaa den Krise, som stækkede hans Bevægelsesfrihed. Ved Fdg. af ¹²/₈ 1773 gik man et Skridt tilbage, idet man atter gav Lejlighed til at utvide Hoveriet. 1774 gjordes Stavnsbaandet mere trykkende, end det hidtil havde været, derefter fortsatte man med Forordningerne om Udskiftninger af ¹³/₅ 1776 og ²³/₄ 1781. Saasom Agerdyrkningen er Grundstøtten i Danmarks Velstand, hedder det, har man siden Frederik V's Tid søgt at sætte Undersaatterne i Stand til »at kunne bidrage til Agerbrugets for dem selv og Staten nyttige Forbedring». Som man ser, skiller den sig ikke i sin Begrundelse ud fra tidligere Lovgivning, den har ovenikøbet en vis Vilje til at realisere de Formaal, den tjener, idet der ydes Beløb paa fra 50 til 100 rdl. til Hjælp til Bøndergaardenes Udflytning. Men da Guldbergtiden var forbi, blev Spørgsmaalet om Landboforholdene atter rejst paa den Basis, man havde forladt i 1772, nemlig med Bondens Frigørelse som et Hovedled i Kæden af Reformers, men naturligvis ikke som det eneste. Baggrunden herfor var dels de heldige Resultater paa de reformerede Godser, dels det stavnsbundne Landbrugs Mangel paa Stabilitet og den Opfattelse af Bondens Menneskeret, som nu var trængt helt igennem. Kravet om

¹ Landvæsens Arkiv Journaliserede Forslag, No 946. R. A.

Frihed var med Kraft rejst fra borgerlig Side. Det havde ikke blot en etisk Begrundelse, men et solidt økonomisk Fundament. De borgerlige Erhverv, Handel og Industri, Haandværk og Skibsfart, ønskede navnlig den unge Arbejds-kraft frigjort for at skaffe Lærlinge, unge Arbejdere og Sømænd til Byerhvervene. Man ønskede endvidere en Reform af Skattevæsenet og havde Opmærksomheden henvendt paa den »net produit«, Landbruget gav Godsejerne, som et passende Skatteobjekt. Hertil kom saa yderligere den Interesse, Byerhvervene havde igennem en Opløbsstring af Landets vigtigste Erhverv.

Fdg. af ⁸/₆ 1787 begynder med at anføre, at Kongen betragter Landvæsenets Forfremmelse som den naturligste og varigste Kilde til Landets Velstand, og Haandhævelsen af de Rettigheder, der tilkommer enhver af hans Undersaatter efter sin Forfatning som den tryggeste Grundvold for den borgerlige Frihed og Sikkerhed. Forordningen fastsatte derefter den Retstilstand, som er en nødvendig Forudsætning for et blomstrende Landbrug, saaledes som Etableringen af en ordentlig Retstilstand i sin Tid var en absolut Forudsætning for Handelens Opkomst. Det er ikke en socialpolitisk, men en ren statsøkonomisk Betragtning, der er Udgangspunktet. Det samme er Tilfældet med Bestemmelserne om, at Bøndergods ikke maa lægges under Hovedgaardsjord. Det er efter min Mening en Kamp mod Vejr møller, man fører ved saa stærkt at fremhæve Fortjenesten ved ikke at have indført det engelske Forpagtningssystem i Danmark. I England var Befolkningstilvæksten meget stor, og de industrialiserede Byerhverv — og Kolonierne — i Stand til at optage en meget stor Del af den Befolkning, som enclosure Bevægelsen gjorde rodløs; i Danmark, hvor man stod over for en Opgivelse af den merkantilistiske Handels- og Industripolitik, vilde det have været Galmandsværk samtidig at skabe Arbejdsløshed i By og paa Land. Vi hører da ogsaa i den store Landbokommission Røster, der med Bekymring peger hen paa det Befolkningsproblem i Byerne, som Frigørelsen rejser.

²⁰/₆ 1788 fulgte Stavnbaandsløsningen. I Kommissionen anførte Frisch, at den var nødvendig af Hensyn til Hævdelsen af Reformlovene. Forordningen siger selv, at den er udstedt, fordi Bondestanden indbefatter den talrigste Del af Landets Indbyggere, og Statens Styrke, saavel i Henseende til Forsvarsvæsenet som den almindelige Velstand, formentlig beror paa denne betydelige Næringsstands Vindskibelighed, Mod og Fædrelandskærlighed, hvorfor disse Dyder bør opmuntres og beskærmes. Det er næsten som om man hører Holberg tale. Lysten til Arbejde og Kærligheden til Fædrelandet er stadig de to Grundpiller, hvorom Landbospørgmaalet drejer sig. Hertil kom saa Hensynet til Befolkningstilvæksten. I sine Forhandlinger om Bondegaardes Nedlæggelse i visse Tilfælde, antog Kommissionen 1790, at Hovedsynspunktet maatte være Opretholdelse af Gaardenes Antal for at sikre Folkeformerelsen.

De Synspunkter, der har været afgørende for dansk Landbolovgivning, kan ikke være vanskelige at faa fat i for den, der kan læse med Eftertanke. Hans Jensens Problemstilling af Landbospørgsmaalet som et »socialpolitisk Fænomen» er misforstaaet ¹.

Vender vi os til den Drøftelse af Forholdene, som fandt Sted uden for Kommissionerne, ses, at der praktisk talt intet nyt findes i de Tanker, som fremføres »inden for Kommissionens fire Vægge» hvis man kan bruge det Udtryk, da jo en Del af Materialet offentliggjordes, og der førtes drabelige Pennefejder mellem den store Landbokommissions

¹ Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919. Kbhvn 1936. I Bisgaards: Den danske Nationaløkonomie. Kbhvn 1902. fylder Skildringen af Agerbrugets Stilling i Danmark et Par Sider og den fremsætter efter Edv. Holm: Kampen om Landboreformerne den besynderlige Opfattelse, at Paavirkning fra fysiokratiske Forfattere først viser sig i 1770'erne.

Medlemmer og Modstanderne af Reformerne. Der er dog en Kilde, jeg vil pege paa, som ikke har været uden Betydning, nemlig Højesterets Akter.

I Modsætning til, hvad Tilfældet havde været tidligere, indeholder Dommene efter 1784, ikke blot Præmisser af mere objektiv Karakter, men tillige en stærk Stillingtagen i bondevenlig Retning. Jeg har allerede anført et Eksempel fra 1784, hvor denne Domstol beklager den bestaaende Retstilstands Mangler. De første mere bondevenlige Dommere er Frisch, Cortsen, Graae, Sporon og Jacobi. Graae giver i et Votum en hel Udredning af Bondestandens Historie. Historien viser, siger han, at de forrige danske Bønder var frie Mænd. Det var derfor at ønske, at den nuværende Tilstand kunde gøres lykkeligere, saa meget mere som Vornedrettighederne ved Misbrug have indsneget sig¹. I en Sag om en Bondes Ulydighed, afsagt ved et Baronis Birketing, siger Jacobi: Dommeren har været Forvalter og alle har jaget efter Bonden, derfor bør Straffen nedsættes². Graae taler andensteds ved en Udpantningsforretning om »den sædvanlige ved Misbrug indsnegne Maade»³ etc. Colbjørnsen deltog i 1787 i selve Domsforhandlingen og lægger ikke Fingrene imellem. Naar han stod saa stærkt over for Godsejerne, var det fordi, han havde nok at slynge dem i Ansigtet og desuden ikke var ukendt med tre af den reaktionære Godsejerfløjs ivrigste Penneførere, d'Herrer Munthe-Morgenstjerne, Elias Fleischer og Brabrand. Mod de Misbrug, han kunde dokumentere, vejede en Baron Lehns Tale om Embedsmænd som Lejesvende ikke tungt i Vægtskaalen.

Munthe av Morgenstjerne, der selv var Godsejer, har bl. a. begaaet et Skrift, hvor han drager stærkt til Felts mod de overdrevne Beretninger om Bondens Armod. De hovfrie Bønder førte et søvnagtigt, mageligt og arbejdsløst Liv i Modsætning til Hovbønderne, hvis Liv han belyser med

¹ Højesterets Voteringsprotokol 1784 N. 74.

² Højesterets Voteringsprotokol 1788 N. 221.

³ Højesterets Voteringsprotokol 1787 N. 111.

Eksempler hentet fra sit eget Gods¹. 1781 fik han en Bødestraf ved Højesteret for med Urette at have tilføjet en af sine egne Bønder voldelig Medfart og for at have bebyrdet disse med utilladeligt Arbejde². 1787 blev han ved Højesteret idømt Reparation til 4 Bønder for en i 1784 ulovlig foretagen Udpantningsforretning. Det er atter Hoveri, det drejer sig om, Graae karakteriserer hans Forhold som »chicaneux» og Colbjørnsen siger ligesom vendt mod Skribenten Morgenstjerne: »Fæstebønderne trænger til Domstolenes Beskyttelse for de dem forundte svage og smaa Rettigheder³.

Elias Fleischer, der var typisk Kværlant, ynkede Proprietærernes haarde Lod, gyste for Landets Skæbne og talte om vore Spradebasser, nymodige Reformatorer og ukyndige Projektmagere. Skulde Vornedskabet ophæves, kunde det først ske, naar Bonden havde naaet den myndige Alder, ellers vilde Ladhed, Tyveri og Mord blive Følgerne. Inden der kunde tænkes paa Ejendom og Frihed for Bonden, maatte hans Tilstand forbedres — et Synspunkt, der skubede Reformerne ud i en uvis Fremtid⁴. Ved Højesteret blev han som Godsadministrator dømt for fortsættelig vrang Udlæggelse af Forordningen af 8/6 1787 i den Hensigt paa formastelig Vis at gøre de nye Skifteregler forhadte blandt Bønderne⁵.

Fr. Brabrand var Landsdommer og Ejer af Sonnerupgaard. 7/3 1787 blev han ved Sjællands Landsting dømt til at betale en Bonde 100 rdl. plus Procesomkostninger for at have foretaget en »ulovlig og lovstridig» Udsættelsesforretning, hvortil knyttede sig en skandaløs Vurderingsforretning, »som aldeles bliver at anse uden for al Troværdighed⁶. Brabrand udgav i 1787 en Betænkning over Bangs Afhandling, hvor han gik ind for fuld Kontraktfrihed mellem Herremand og

¹ Det danske Landvæsensforfatning. p. 29—35. Sorø 1783.

² Højesterets Voteringsprotokol 1781. N. 58.

³ Højesterets Voteringsprotokol 1787. N. 103.

⁴ Breve angaaende den danske Proprietær og Bonde. Kbhvn 1786.

⁵ Højesterets Voteringsprotokol 1788. N. 105 og 106.

⁶ Nr. 1. Til. Landstinget. Sjæll. Landsarkiv.

Bonde, medens han forøvrigt tidligere havde gjort sig til Talsmand for Begrænsning og Regulering af Hoveriet.

Det var saaledes ikke stærke Kræfter den godsejerlige Reaktion kunde føre i Marken. De faa andre Godsejer Penne, man sporer hist og her, er knap Omtale Værd. En mærkelig Stilling indtager Professor Andreas Schytte, der skriver i Guldbergtiden. Han priser først Bondens gamle Frihed og siger derefter: »og hvor stor er ikke den Frihed, de (Kongerne) have skænket Bønderne i dette Aarhundrede, er han skønt ikke saa fri som Borgeren, har han ikke Adelsmandens Rettigheder, man har dog i det mindste forlænget ham Kæden og givet ham saa meget af Frihed, som Regeringsformen, hans Stand og Forretninger udkræver»¹. Suhm har om Schytte sagt, at han udmærkede sig ved mange og muntre Indfald — maaske gør man bedst i at se hans Udtalelser under denne Synsvinkel.

En Stilling for sig selv indtager Otto Lütken, han nærer den dybeste Mistillid til Bondens fulde Frihed og mener, at blev Bønderne helt frie, vilde de sælge deres Gaarde til de rigere, og Tingene vilde udvikle sig til det gamle igen. »En vis Frihedsgrad og en vis Formuesgrad for Bonden, nemlig den, der holder ham bedst til den tilbørlige Flittighed og Tarvelighed, er Staten uomgængelig den fordelagtigste». Han mener, at Yppigheden blandt de højere Klasser lægger et unødvendigt Tryk paa den arbejdende Befolkning — i Virkeligheden en skarp Kritik af Hoffets glade Liv. Reformen har han ikke meget Tillid til, fordi han mener, Agerbruget noget nær har naaet sin Fuldkommenhed i Danmark. Selv om Englænderne har skrevet mere, tvivler Lütken om, at de har bragt det videre end vi. I Overensstemmelse med denne Opfattelse, opstiller han det aftagende Udbyttes Lov, idet han siger: Hvis 6 tdr Land tilbørlig drives af 5 Mand, og der kommer en sjette til, saa kan denne ved sit Arbejde mulig endnu udbringe liden mere Interesse af Grunden, dog ikke saa meget, som hans Underhold kunde være, den øvrige

¹ A. Schytte: Danmarks og Norges naturlige politiske Forfatning. I. København. 1777. p. 376.

Anpart af hans Underhold, kommer altsaa paa Afdrag paa de andre 5. Det er klart, at han ud fra saadanne Forudsætninger maatte være mod Indkaldelse af Fremmede og enhver Form for Befolkningssværmeri¹. Men hans Opfattelse af Landbrugets Muligheder er alt for pessimistiske, og derfor blev han ret hurtigt praktisk talt sat uden for Diskussionen om Landbrugets og Bondens Forhold.

Lad os se, hvad de agrartechniske Skribenter, som Regeringen opmuntrede til at skrive, mener om Bondens Stilling under en Landboreform. De er alle klare over, at man maa begynde med Fællesskabets Ophævelse, og at det maatte bestemmes fra oven mod Bondens Vilje, idet denne vilde kæmpe imod bl. a. paa Grund af Egensindighed, Ondskab, Ladhed, Vedholden ved gamle Vedtægter etc.². Hoveriets Vækst har været ham til Skade og Fordærv, men kun de færreste foreslaar Ophævelse, derimod Begrænsning³. O. D. Lütken er ikke ivrig for Fællesskabets Ophævelse og en bestemt Tilhænger af Hoveriet, det samme er Hofman, som hævder, at en Trælbonde er bedre i Stand efter sin Maade end en Fribonde⁴. Vi træffer dog ogsaa mange forstaaende Bemærkninger om Aarsagen til Bondens Ulyst til Reformer. F. C. Lütken siger, at det er de Vise og de Rige, som ved deres Visdom og Formue, maa gaa i Spidsen, Bondens Tid er for knap og hans Opmuntring for slet. Han forstaaer Bondens Ladhed — den allerflittigste af os skulde kanske ikke gøre det bedre, dersom vi havde hans Vilkaar⁵. Pihl mener, at Tvang og Nød ikke gør duelig og dygtig, men skaber tvære, ryggesløse og ugudelige Folk⁶. Fra omkring

¹ Danmark Norges oeconomicke Magazin II. p. 187 ff og Undersøgninger angaaende Statens alm. Oeconomie. I. p. 157 ff og II p. 108 ff Sorø 1760.

² Danmark Norges oeconomicke Magazin I p. 5 ff. VI 149 ff, 159 ff, 181 ff.

³ Danmark Norges oeconomicke Magazin VI 135.

⁴ Hofman: Oeconomicke Betragtninger over Aarhus Stift. p. 28—30. Kbhvn 1757.

⁵ F. C. Lütken: Oeconomicke Tanker I 34—35.

⁶ Pihl: Ringe Tanker om Landvæsenets Tarvelighed etc. p. 4—5. Kbhvn 1757.

var de nemlig ogsaa. Selv en Mand som Professor Hans Gram bar ingen Tvivl om Spøgeriernes Mulighed. »Alene dette siger jeg, og har for længe siden resolveret derved at blive, at saa længe det behager Gud saa megen sjelden og sparsommelig at tillade deslige Geniis et Dæmoniis at forøve deres Spil, saa længe er det ogsaa bedst, at vi andre beholde vores Troe og Raisonnements for os selv»¹. Man var naaet til Erkendelsen af Millieuet's Betydning for Bonden, der var et Menneske som alle andre. I Oeconomisk Magasin kræver Heitmann friere Bønder, og Frederik Lütken fastslaar, at der uden Tvivl ingen anden Forskel er mellem Mennesker og Mennesker end den, Omstændighederne og Loven gør². Og endelig kommer 1759 Tyge Rothes: Kongens og Hyrdens Søn er hinanden lig i det Øjeblik, da de først ser Lyset. Opdragelsen alene gør den ene skikket til Sceptret³. Sneedorff fortsætter med Menneskeliggørelsen af Bonden. Han staar kun tilsynsladende paa samme Stade som Holberg, naar han ikke kræver fuldkommen Frihed for Bonden, idet han kun ønsker sig en Begrænsning saa længe, til Bonden er kommet til at elske den Stand, han tilhører⁴. Ustandselig docerer han, der er stærkt fysiokratisk præget, Bondens Betydning. Saalænge Bonden ikke har Frihed og sikret Ejendom, siger Sneedorff, kan han ikke blive det, han bør være. Lyksalige Lande, hvor man ikke hører de falske Grunde, med hvilke ildesindede Folk prøver at overtale Prins- ser og Ministre til at tro, at Armod og Trang opmuntrer til Arbejdsomhed⁵.

Men ogsaa i Tidens Ikke-Faglitteratur behandles Bonden nu som Menneske. Thura indfører ham ved Hoffet med en Undskyldning 1721:

dog mit Øre maatte høre
kære sig, hvad Brems dig stak

¹ Breve fra Hans Gram 1685—1748 p. 280. Kbhvn 1907.

² Danmark Norges oeconomiske Magasin I p. 35 og IV p. 21.

³ Tyge Rothe: Tanker om Kærlighed til Fædrelandet p. 124. Kbhvn. 1759.

⁴ Sneedorff p. 88 ff ³¹/₁ og ⁴/₂ 1763.

⁵ Se bl. a. anf. Skr. 69—70, 197, 274, 301; for yderligere Henvisninger se K. F. Plesner: Jens Schelderup Sneedorff. Kbhvn 1930.

at du torde gaa fra Borde
 med gemeen og Bonde-Snak.
 Konge-sale saadan Tale
 byde flux paa Dør at gaa
 etc.

Imidlertid var Hoffet ude for en krassere Præsentation, da den lærde Rostgaard krævede Holberg sat paa Munkholm, fordi han mente, denne havde sigtet til ham med Fogden Valdemar i Peder Paars. Frederik IV lod sig forelæse hele Værket, morede sig kosteligt og afviste Klagen. 1738 har vi Clitaus rædsfulde Hyrdevers:

O, smukke Spektakel, anmodige Skikke
 hvor glæder jeg mig, naar som Bonde Pan staar
 og gir sine Bukke og Geder at drikke
 da Palos imidlertid klipper hans Faar
 etc.

1744 ser vi i den danske Spectator et hadefuldt Angreb paa Herremanden af den Art, der skulde blive meget almindelig i Aarhundredets sidste Halvdel. Lykkens Gudinde siger her: Mangen Jorddrot er saa indtagen af min Dejlighed, at han for at nyde min Nærværelse leder efter mig i sine Bønders Sved og finder mig ofte i deres Blod¹. Paa Linie hermed ligger Eilschov i sit Forsøg til en Fruentimmerphilosophie², hvor han skriver, at Naturen ofte har skilt sig bedre ved Bonden end ved Prinsen, og at en almindelig Herremand ser sig vel for at tro, at en af hans Bønder har Forstand nok til at bestride hans vigtige Forretninger, nemlig at fraadse, drikke og jage samt tage mod Penge af Forpagtere og Regnskab af Fogden, Schlegel priser Bonden, som han kalder »ein Feuerstein, den niemand in die Hand zu nehmen würdiget³, og Klopstock fortæller begejstret om et Besøg hos en fortrinlig Bonde, »selv om mange vilde rynke paa Panden«⁴.

¹ Anf. Skr. p. 148.

² Anf. Skr. p. 60 Kbhvn. 1749.

³ Der Fremde. Copenhagen 1745. I Stk. 39.

⁴ Der nordische Aufseher III 1763 p. 185 ff.

Efter 1760 præger fysiokratiske og liberalistiske Anskuelse i høj Grad dansk social og økonomisk Literatur, ligesom den stadig refererer til Naturretten og Menneskerettighederne. Landboproblemet kædes sammen med Spørgsmaalet om Befolkningsmængden, Udvidelsen af den borgerlige Næring og Forsvaret. Oeder gør sig i 1769 i sine »Bedenken» til Talsmand for Frihed for Bonden og en Ordning, der ikke er til Afbræk for Godsejeren, idet han mener, at Godsejerens Ret til Godset og Bøndernes Jord er ubestridelig. Hos Oeder kunde de Godsejere, der krævede lige Frihed for Godsejer og Bonde i Kontraktforholdet, hente ikke saa lidt Støtte. Denne Lære blev da ogsaa grebet af store Godsejerkredse som Straaet af den druknende. Det var nu ikke blot Bondens Frihed, men Jorden, man kæmpede om, hvilket ikke gjorde Striden mindre skarp, og naturligvis blev det ikke bedre ved at adskillige haardhændede Jorddrotter hørte til denne »Frihedsfløj», saaledes bl. a. Jens Lange til Rødkilde. En anden af Førerne, C. A. Theilman var heller ingen Helgen, baade Herredsting og Landsret nægtede at være ham følgeragtig i Udsættelsen af hans Fæstebønder. 1772 kom bl. a. Westenholtz's Skrift om Folkemængden i Danmark, hvor han krævede Frihed, Ejendom eller i det mindste Arvefæste for hver Agermand. I Trykkefrihedsperioden hørtes adskillige skrappe Udfald mod Godsejerne. 1770 udsatte de skønne Videnskabers Selskab en Prisopgave om Frihed og Ejendom som Kilde til Jorddyrkernes Lyksalighed, Stræbsomhed og Kærlighed til Fædrelandet. Besvarelser af Hans Bull og C. D. Biehl offentliggjortes Aaret efter. Den første sammenligner den danske Bondes Stilling med Negerens, medens den frie norske Bonde prises til Skyerne. Forfatteren angriber Jorddrotten, der raner Høsten, hvorefter, naar han er død af Overflod, Retten til at rane frit tilhører Sønnen.

Skjul Tavshed den, der først for Trældom Love skrev
og med sit Hjernesvind Natur og Skel fordrev,
stavnsbundet vorned Mand blandt Arbejdsdyr nu talte,
og i hans klemte Bryst hver Glædes Udspring kvalte,

saa han sin Lænkes Vægt at finde taalelig
med Negren, Verdens Ynk, maa sammenligne sig.

Charlotte Dorothea Biehl siger, at det er Suhms Paa-
virkning, der giver hende Held og Lyst til »at male frit og
stærkt den haarde Voldsomhed, som Agerdyrkeren i Trældom
kasted ned». Hun taler strenge Ord til Herremændene og
bebrejder dem de grumme Kaar, som deres Vellyst og Ødsel-
hed hensætter Bønderne i:

Kom Undertrykker, du som føder dig af Plager,
kom glæd dig ved den Nød, din Graadighed aarsager,
se her den Slaveflok af Mangel at forgaar,
paa det din Ødselhed, din Vellyst kildres maa.

I Hyænejagten, en Komædie fra 1771, angribes Herre-
manden ligeledes kraftigt. Fyrsten siger her til ham, at
Bønderne er af lige saa ædel Oprindelse som Godsejeren og
er skabt til lige saa høje Hensigter som denne. Der er
ingen Tvivl om, at den almindelige Opfattelse fra 1760'rne
gik ud paa, at Bondefrigørelsen var umiddelbart forestaa-
ende. Men stærke Kræfter inden for Regeringen var mod
en Ophævelse af Stavnsbandet, deriblandt J. H. E. Bern-
storff¹, og i Struensetiden naæde man ikke videre.

¹ 27/2 1769 udgik en Kabinetsordre til Danske Kancelli om Stavnsbaan-
dets Indskrænking til fra 14—36 Aar. Samtidig eller kort efter blev uer-
sekretæren O. Thott og Kancelliet spurgt, om man burde give Bonden ind-
skrænket Frihed. Kancelliet fraraadede det sidste, men anbefalede Frihed
for Soldater over 36 Aar, dog paa den Betingelse, at de ikke forlod Ager-
dyrkning. Kancelliets to Indlæg sendtes til General Landvæsens Kollegiet,
hvis Beslutning forlangtes hurtigst muligt. Det kom da paa Tale at indhente
Generalitets og Kommissariats Kollegiets Erklæring. Resultatet blev at man
6/5 indgav en Forestilling til Kongen, hvori man bad om Udsættelse med
Afgivelse af Betænkning, til en Folketælling havde fundet Sted, og der var
korresponderet med Sø og Landetaten. Af en udateret Skrivelse fra Stemann
i April 1769 fremgaar det, at han var mod en Korrespondance med Krigs-
kollegierne og imod eller meget betænkkelig ved en Løsning af Stavnsbaandet.
Den 20. April sendte Bernstorff ham et usigneret Brev, hvoraf hans Stilling
mod en øjeblikkelig Løsning fremtræder ganske klart. Han skriver: Ich
glaube Eu. Hochwohlgeb. haben Recht auf die Frage, die Ihnen vorgelegt
werden wird, negative zu stimmen. Sollte Sie dennoch per plurima affirma-

selv Forvalteren, for hvem Bønderne før kun syntes stumme Lastdyr, udtaler nu, at han elsker dem. (Vor Baron har lært mig, at de kan elskes uden Tab). Ogsaa Lystspillet »Bondedyd« (1782) af Wedel Jarlsberg er karakteristisk for Tiden. Bonden bliver her placeret som et Væsen, Herren prygler for at give Lejlighed til Eftertanke.

Med Guldbergperiodens Ophør 1784 vælder det ind med Skrifter om Bondespørgsmaalet. De fleste Forfattere var Dilettanter eller interesserede Godsejere, dog fandtes der ogsaa en Del nationaløkonomiske Skrifter af noget bedre Kvalitet. Gæde fremfører, at det vilde være til Proprietæernes egen Fordel, hvis de uddelte Bønderne's Agre og gjorde dem til Selvejere, og henviser til de gode Resultater paa de kongelige, Bernstorffske og holstenske Godser. Han er ellers stærkt liberalistisk præget, Tilhænger af fri Kornhandel og lav Arbejds løn¹. Hennings skriver, at fornuftige Statsmænd ikke mere nægter, at man ikke kan tænke paa Velstand i et Land, saa længe der endnu er Spor af Livegenskab tilbage. Han ønsker som Fabricius og Gæde en langsom Reformerer, men er i Modsætning til disse ikke Tilhænger af for billige Konsumvarer². Tyge Rothe repræsenterer en underlig Blanding af Romantik, Montesquieusk Lærdom, Fysiokratisme og kras Godsejerrealisme. Ringe Mand i Staten, skriver han, skal Daglejere og Folk uden Husstand være, men Bonden, lad ham blive enten Odelsmand eller Odelsbonde eller lad ham blive Pagter. Ja, min Mand, du Bonde! Vel skal du leve, have tilovers for rejsende Gæst, anstille vakkert Værtskab ved Barsel og Bryllup, holde Julen højt³. Han vil bevare Godsernes store Jordlod, som »vi eller vore Børn« skulde se dyrket ved Forpagtere eller hans lejede Arbejdere, hvori-

¹ F. J. Gæde: Patriotiske Oplysninger om Handelens og alle Næringsvejernes Hinder og Forfremmelse II p. 407—8. Kbhvn 1787.

² Ang. Hennings: Uber die wahren Quellen des Nationalwohlstandes etc. p. 46 ff. Copenhagen und Leipzig 1785.

³ Tyge Rothe: Vort Landvæsenssystem som det var 1783. I p. 88—89. Kbhvn 1785.

mod han anser Tanken om, at der paa alle Hovedgaardsjordene sattes smaa Afbyggere, som det første Glimt af Hadet mod Proprietærerne. En større Befolkning paa Landet ved Oprettelsen af Smaabrug, anser han for sværmerisk Tale, idet en saadan vilde fortære sin Produktion, medens Staten forudsatte et Overskud. Rothe er principiel Tilhænger af Afskaffelsen af Hoveriet og Stavnsbaandet, vel at mærke, først naar Godsejernes Fæstejorder blev »noksom attraaede«, eller naar ingen Jorddrot eller Fæstere manglede Penge, kunde Regeringen ordne, som det behagede den med Landmilitzen og den dermed i Forbindelse staaende Forpligtelse til at pleje Fødestavn ¹.

Langt skarpere mod Godsejerne gaar Andreas Gamborg. Han fastslaar, at Bonden har den allerretfærdigste Fordring paa Vornedskabets Ophævelse, det strider mot Naturretten, og ingen er født Slave. Bonden er berettiget til Frihed, endog om Proprietærens Fordel ikke kunde bestaa derved. Bonden kan efter Naturens Ret fordre Frihed, og Godsejeren kan efter de borgerlige Love nægte ham samme. Retfærdighed og Billighed kræver, at Lovene bør forandres, og selv om Godsejerne paaberaaber sig, at de har købt Godset af Kongen, saa handler denne heri ikke som Konge, men som privat Mand, og følgelig, siger Gamborg, kan han af den Aarsag ikke miste den Ret, han som Konge har, til det almindelige Bedste at forbedre og forandre sit Lands Love ². Han gaar mod Husbondens Tugtelsestet og anbefaler Godsejeren at afstaa en Del af Hovmarken til enhver af Bønderne. I det slesvigholstenske patriotiske Selskab ^{30/12} 1786 gjorde Justitsraad Christiani sig til Talsmand for samme Retsstandpunkt som den københavnske Professor. Det er, sagde han, en i vore Dage næsten almindelig bekendt Sandhed, at den borgerlige Rets Foranstaltninger ikke maa staa i nogen Modsætning til Naturretten. Livegenskab er ikke overens-

¹ Tyge Rothe: Vort Landvæsesnsystem som det var 1783. I p. 203.

² Anders Gamborg: Betragtninger over Vornedskabet og Følgerne af dets Afskaffelse. p. 8—15.

stemmende med Naturretten og maa derfor anses for lovstridigt¹.

Der er endvidere Grund til at nævne Præsten Chr. A. Fabricius, som i et Par Skrifter gik stærkt imod frie Forpagtninger og Etableringen af store Jordlodder, samt Generalprokurør O. L. Bangs Afhandling om Bondestanden, hvori han kræver meget indgribende Foranstaltninger mod Gods-ejerne, bl. a. Bestemmelse af Hoveri, Landgilde og Indfæstning. Andreas Bull forlangte Frihed og Ejendom for Bonden og som I. Chr. Fabricius Bøndergodsets Deling². Men desuden kastede en Række Skribenter af mere eller mindre inferior Art sig med Fanatisme ind i den Strid, som bl. a. provokeredes ved Offentliggørelse af Indlæg inden for Kommissionen. I Virkeligheden foregik Drøftelserne for aabent Tæppe, og Landbokommissionens Forhandlinger tryktes 1788—89. De skønlitterære Skribenter fulgte troligt efter, og deres hadske Polemik viser, at Stemningen var paa Kogepunktet. I Minerva anføres bl. a., at Kongen ikke behøver at erstatte Godsejeren det Tab, han formenes at lide ved en misbrugt Rettighed. Hele Bondestanden har Ret til Jorden, til at bebo og næres af alle de Steder, som fra Arilds Tid har været indrettet for Bønder³. Samme Sted skriver Baggesen:

Naar sultet Bondes spildte Klage
genlyder fra den stolte Borg
hvis Ejermænd blandt gode Dage
forhaaner Brødres Nød og Sorg
og døvende Naturens Stemme
ved deres Blod og Sved bliver rig,
saa drikker Brødre for at glemme
hans Rigdom og hans Bønders Skrig.

Der er en betydelig mere hadefuld Klang her, end da Wessel paa et tidligere Tidspunkt skrev om Herremanden i

¹ Almeennyttige Samlinger til Hjertets Forbedring etc. 16 Bd. p. 292 ff. Odense 1788.

² Oekonomiske Tanker om Fabrikvæsenet og raa Produkters Forarbejdelse i Landet . . . p. 27 ff Kbhvn 1786.

³ Minerva. Bd. 4. p. 66 ff.

Helvede, der sulted sine Bønder ud og deres Suk ej høre vilde. Det lykkes i 1792 Trojel at kombinere Hadet til Godejerne med Begejstring for Revolution og Had til Tyskerne: Held vor Tid, der saa Bastillen falde, hedder det, Vatikanet ryste i sin Grundvold, Adelsbyrder, Titelbram at falde

og Slavebaand at løses af vor Broder
hvis ædle Æt vi alle stammer fra
der bragtes ej herind som tyske Poder
at kue Arvinger til Valhalla.

I Diskussionen om Landboreformerne blev Spørgsmaalet om Bondens Frihed det centrale — i selve Reformværket var Stavnsbaandsløsningen Vendepunktet. Falbe Hansen har stærkt fremhævet det sidste, og dette Synspunkt vil blive staaende. Baggrunden for Reformen og Frigørelse var økonomisk. Da Konjunkturerne bedrede sig saa meget, at det kunde betale sig at ofre Arbejde og Kapital paa Bondebruget, begyndte Værket, og i de sidste Aartier før 1788 blev det urimelige i et forsømt Bondebrug contra Hovedgaardenes bedre drevne Kobbelfrugt alt for iøjnefaldende til, at Spørgsmaalet kunde lades uløst. Borgerlige Spekulanter, der købte daarligt drevne Godser op og moderniserede dem, samt forudseende og reformivrige Godsejere, hvoraf der fandtes adskillige, pousserede Udviklingen fremad, det 10—13 % Fald i Valutakurserne, der fandt Sted fra 1762—1788 bidrog til at stimulere den Højkonjunktur, som de stigende Kornpriser skabte. Denne bevirkede mere rationelt drevne Hovedgaardsmarker og øget Hoveriarbejde for Dele af Bondestanden, hvilket førte til Bondens Forarmelse og en manglende Udnyttelse af Bøndergaardsjordene. Det var en Udvikling, Staten set fra et fiskalt Synspunkt ikke kunde være tjent med, idet det hindrede den teknisk-økonomiske Fremgang, Moltke ønskede i 1746, og som under hele Perioden, Guldbergtiden indbefattet, havde været Lovgivningens fornemste Maal. Fra tekniske Reformen gik Vejen til en mere betrygget Retstilstand for Bonden som

en absolut Forudsætning for Landbrugets Blomstring, og samtidig hermed rejstes Spørgsmaalet om Bondens Frihed. Det var denne, mægtige Godsejerkredse fra 1760'erne gik stærkt imod, og under Reaktionsperioden 1772—84 havde Held til at standse, medens den agrartekniske Reformlinie fortsattes. Men Udviklingen sprængte alle Hindringer, og det endelige Reformværk efter 1784 betød først og fremmest Bondens Frigørelse.

Der gaar ingen originale Tanker gennem Reformerne — det var heller ikke saadan, at Danmark stod som et absolut Foregangsland. I store Dele af Europa var Bonden fri, det gælder navnlig England og Størstedelen af Frankrig, Schweiz Norge og Sverige, andre Steder fandtes frie og ufrie Bønder, overalt drøftedes Bondens Stilling, og alle Steder søgte man med mere eller mindre Held fra Staternes eller Godsejernes Side at reformere, i de østrigske Lande allerede fra Maria-Theresias Tid, og i Bøhmen efter »dansk» Mønster allerede fra 1783, paa de preussiske Domæner skete det samme. I den danske Litteratur var hvere neste Enkelthed i det, der blev Reformerne, gennemdrøftet paa Kryds og tværs. Alle de Misbrug, som Bonden var ude for, blev paa-peget, allerede fra den af Regeringen rejste Drøftelse efter 1757, endvidere hvilke Veje, man skulde gaa, for at naa til bedre Forhold. I den mere fagligt prægede Literatur var Spørgsmaalet behandlet ud fra et nationaløkonomisk Synspunkt af Hensyn til Landets Velstand og Folkemængde. I den mere polemiske og i Skønlitteraturen var det humanitære Moment fremtrædende. Hos Holberg og O. D. Lütken, Sneedorff og enkelte andre krævedes en Lettelse af Bondens Trældom og en større Frihed, men allerede i Pontoppidans Magasin rejstes Kravet om Bondes fulde Frihed, et Maal som efterhanden blev alt dominerende i Litteraturen. Samtidig hermed fandt, under Paavirkning af Rousseau, en hysterisk Forherligelse af Bonden Sted, fra at have været Samfundets sorte Faar, blev han nu udstyret med Englevinger. Der er ingen Tvivl om, at denne Bondeforherligelse ogsaa er naaet ud paa Landet. »Opsætsigheden» voksede navnlig

efter 1771 og gav Anledning til adskillige Uroligheder. Begejstringen for Bonden havde dog i Praksis sine Grænser; endnu et halvt Aarhundrede derefter blev han ikke behandlet med særlig Højagtelse af de andre Stænder. Med Bondeforgudelsen potenseredes Uviljen mod Godsejerne, den steg under Indtrykket af den franske Revolution til endnu større Højder mod Aarhundredets Slutning. Der fandtes dog mange humane og retsindige Folk blandt dem, og adskillige havde begyndt Reformerne — til Gavn for dem selv, men ogsaa til Gavn for Stat og Bonde. De druknede i den store Hvirvelstorm omkring 1784, som rejstes under Landbokommissionens Forhandlinger, sammen med de mange Embedsmænd i høje Stillinger, der gennem deres Arbejde i Domstole og Administration havde undermineret de gamle Landbosystem i Aartier. I det Straaleskær, som udgik fra Chr. Rewentlows Person, visnede de paa faa Undtagelser nær allesammen.

Chr. Reventlow var foruden en varm og oprigtig Bondenven, en Mand, der havde Sans for Reklamens Magt. Det Brask og Bram, der stod om Landboreformerne, var tildels hans Værk. Forhandlingerne foregik jo i Realiteten for fuld Offentlighed. Ogsaa Pressen var et Redskab i hans Haand. Fra Itzehoe skrev P. Chr. Schumacher til Joh. Bülow ^{23/1} 1787 om en Artikel i den politiske Journal, hvori der stod, at Grev Reventlow vaagede hele Nætter for at bringe den Sag om Landvæsenet i Orden. Det er latterligt, siger Schumacher, at det skrives efter Ministerens egen Insinuation, at en Minister siger, at han vaager hele Natten og hvorfor? For i det højeste at læse nogle Pjecer, som man kan igen-nemlæse i faa Timer — om han endda læser dem, hvad der kan tvivles om, thi Folk, saa indtagne af sig selv, som det vist af alle hans Handlinger synes, at han er, tror intet at være godt, uden hvad deres eget Hoved og hvad deres »Speichellecker» foresiger dem. Han anfører endnu en Række Eksempler paa Reventlows Presseservice og ender med at sige, at hvis Hensigten ikke er at bilde Kronprinsen ind, at nogle lejede Avissskrivere og hykleriske Lærdes Stemmer

var hele Publici Stemmer, var det hele latterligt og barnagtigt¹. En anden Gang giver Schumacher Bülow en Prøve paa, hvorledes et, som han mener af Reventlow inspireret Stykke tager sig ud i Gothaische Deutsche Zeitung (⁹/₂ 1787). Det lyder saaledes:

Das menchenfreundliche Geschäfte der Befreyung des dänischen Bauerstandes von der Leibeigenschaft geht ununterbrochen fort. Die Guts-Herrschaften legen ihm freylich zum Teil Hindernisse in der Weg, aber die unermüdete Thätigkeit des Oberhaupts der Commission, des edlen Geh. Raths. Grafen von Reventlow und die Geschicklichkeit eines Colbiörnsens besiegen sie, und Graf Reventlow giebt als einer der reichsten Proprietairs-Gutbesitzer des Königreichs das nachahmungswürdigste Beispiel, so dass die gute Sache gewiss triumphiren wird. Die Press Freiheit wird hier sehr gemissbraucht aber auch solche Unverschämtheiten wie ein gewissen abgesetzter Amtmann Fleischer geschrieben hat, überlässt die weisse Regierung der Vergessenheit . . .².

Ganske vist var Schumacher ingen Ven af den Reventlowske Kreds, men det fremgaar med tilstrækkelig Tydelighed, at Reventlows Lys ikke er blevet stillet under en Skæppe, og at ogsaa den i danske Kredse læste tyske Presse er blevet benyttet i Kampen, bl. a. til at give en Modstander et Skud for Boven.

Der er ingen Tvivl om, at den voldsomme Polemik, som førtes, medens Reformarbejdet stod paa, har haft sin Virkning. For Kronprinsen maatte Kampagnen forstærke Indtrykket af Frigørelsesarbejdets Nødvendighed, fordi langt de fleste og vægtigste Indlæg var mod Godsejerne. Men ogsaa for disse var det en alvorlig Sag til Stadighed at komme ud for Angreb og det paa et Tidspunkt, hvor Strømninger fra den franske Revolution gjorde deres Stilling i Samfundet vanskeligere. I langt større Grad end tidligere blev det nu ogsaa et Spørgsmaal om, hvorledes Bonden saa paa sin Herremand. Det kom tydeligt og klart frem under den

¹ Sorø Akademi Bang ⁴²/₁—146. Brev til Joh. Bülow fra P. Chr. Schumacher. R. A.

² Ibid. ¹⁷/₂ 1787.

jyske Proprietærfejde, hvor Colbjørnsen i et Skrift gik meget haardt frem mod Godsejerne. Jacob Rosgaard klager da over den Uro, Colbjørnsens Skrift har vakt blandt Bønderne og anmoder underdanigst og ydmygst om ikke at foruroliges, i hvad som urettelig fremdrages, som mine Bønder forledes til, med et skrøbeligt Helbred i 67 Aars Alderen. Erik Jespersens Bønder tog til Randers og købte Colbjørnsens Anmærkninger og syntes ikke om at finde hans Navn blandt de klagende Godsejere. Han fik Øvrighedens Attest for, at hans Navn med Urette var sat paa Listen, for ikke for en urigtig Formoenings Skyld at blive bragt til Betlerstaven. Vist havde Frigørelseskampagnen gjort sin Virkning — Bonden følte sig ikke mere som Træl, men som Menneske ¹.

Til Slut bliver der Spørgsmaalet om, hvor langt Interessen for Landbospørgsmaalet er trængt ud i Befolkningen, og om Læsningen af hele denne Literatur staar i ligefremt Forhold til Værkernes og Pjecernes Antal. Herom ved vi intet, udover at visse Skrifter, f. Eks. Tyge Rothes, kun naaede et ringe Oplag. Størst Rækkevidde har vel Skønlitteraturen haft. Nogle sørgmodige Betragtninger hos Suhm kunde tyde paa, at Begejstringen for Bonden ialfald hos det velstillede Borgerskab er svundet bort med selve Stavnsbaandsløsningen. Han skriver omkring 1792, at der nu sjældent findes en Adelsmand og Proprietær, som er for Hoverifrihed, hvorvel en stor Del af dem for Stavnsbaandets Løsning, og af Gejstlige og Borgere tænke en Del ligeledes, og mange ere ligegyldige. »Hertil kan ingen anden Aarsag være, end at Kærlighed til Fædrelandet tager af, og at man anser Ret og Uret, Godt og Ondt, Dyd og Udyd for det samme ².

Det er for saa vidt forstaaeligt. 1790'erne gav Godsejerne adskillige Indrømmelser i Bondespørgsmaalet; det

¹ Bilag til jyske Missiver ang. en af de jyske Proprietærernes indgaaende Klage over nogle udkomne Forordninger. 1790 ¹²/₁₁ N. 219. R. A.

² P. Fr. Suhms Samlede Skrifter X. p. 93—94.

liberalistiske Krav om Frihed havde i Principet sejret. Detailspørgsmaalene formaaede ikke at fænge en større Oflentlighed i en Tid, hvor Verden stod i Brand, og hvor Interessen i 1790'rne samlede sig om nye Urocentre, nemlig de ved Merkantilismens Likvidation opstaaede alvorlige sociale Bevægelser blandt Byarbejderne og de norske Krav paa Selvstændighed og Ligestilling indenfor Monarkiet.

Albert Olsen.
